

РУСИЗМЫ Ў ТВОРАХ А. КУЛЯШОВА – ЗАКАНАМЕРНАЯ З'ЯВА

Абабурка Мікалай Васільевіч

прафесар кафедры беларускай і рускай моў
установы адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”;
доктар філалагічных навук, прафесар
(г. Магілёў, Беларусь)

Ключавыя словы: русізмы, “трасянка”, беларусізмы, вершы, паэмы, літаратурна-мастацкія тэксты, сінаніміка, беларуская літаратурная мова і мова беларускай мастацкай літаратуры.

Артыкул прысвечаны аналізу рускамоўных элементаў, выкарыстаных А. Куляшавым у ягоных вершаваных творах.

Русізмы, ці русіцызмы, – гэта “словы або выразы, запазычаныя з рускай мовы” [1, с. 532]. Спрадвеку яны пранікаюць у беларускамоўнае маўленне пераважна двума шляхамі: вусна (праз непасрэднае кантактаванне суразмоўцаў, дыспутантаў, камунікантаў і г. д.) і пісьмова (праз разнастайны абмен думкамі на адлегласць, навукова-тэхнічнае ўзаемадзеянне і інш.)

У Рэспубліцы Беларусь дзяржаўнымі мовамі з’яўляюцца беларуская і руская літаратурныя мовы. Іх узаемадзеянне стварыла ў сучаснай моўнай сітуацыі Беларусі так званую “трасянку” – “разнавіднасць змешанага вуснага маўлення, якое характарызуецца наяўнасцю элементаў другой моўнай сістэмы” [2, с. 13].

Узаемадзеянне элементаў розных моўных сістэм ва ўмовах білінгвізму прынята называць інтэрферэнцыяй. Класіфікуецца яна ў залежнасці ад

моўнага ўзроўню: фанетычная, лексічная, словаўтваральная, марфалагічная, сінтаксічная інтэрферэнцыя.

У мове літаратурна-мастацкіх твораў русізмы выкарыстоўваюцца галоўным чынам як мастацкае адлюстраванне мясцовага каларыту і імітацыя жывога вусна-гутарковага маўлення таго ці іншага літаратурнага героя (персанажа). Такое выкарыстанне рускамоўных выяўленчых сродкаў варты называць свядомым, матывацыйным, якое вымяраецца стылістычнымі (стылёвымі) меркамі. Аднак у розных мастацкіх тэкстах, напісаных як вершаванай, так і пражайнай мовай, можна сустрэць і стыхійнае выкарыстанне русізмаў не толькі ў маўленні дзейных асоб, але і ў аўтарскім. Ад усяго гэтага не пазбаўлены і творы Аркадзя Куляшова (як раннія, лірычныя, так і надзвычай сталыя, ліра-эпічныя).

Лірычныя вершы і паэмы А. Куляшова, створаныя ў перыяд да Вялікай Айчыннай вайны, напаяліся русізмамі спачатку стыхійна: і сёння цяжка даказаць, што словы нахшталт *васількі, пустыр, даль, шыр, гладзь* (назоўнікі), *кануць, зваць, таяць* (дзеясловы), *харошы, прыгожы, красны* (прыметнікі) і г. д. – самыя звычайныя русізмы. Тут можна сказаць і адваротнае: гэта беларусізмы ў рускамоўным маўленні. Справа ў тым, што сучасная беларуская мова ўтрымлівае ў значна большай меры і ступені ўсходнеславянскіх элементаў нават з той прычыны, што яна паддалася меншаму ўплыву замежных моў у яе вусна-гутарковай разнавіднасці. А з’яўленне кнігадрукавання раней у Беларусі, чым у Расіі, прывяло і да большага запазычання кніжных моўных элементаў (асабліва лексічных і фразеалагічных) велікарусамі, а не беларусамі.

У савецкі час атрымалася наадварот. Аўтарытэт рускага народа і яго мовы быў значны, і таму рускамоўныя элементы гвалтоўна насаджваліся, дзе патрэбна было (напрыклад, навуковая тэрміналогія) і дзе зусім не было ніякай патрэбы (вусна-гутарковае маўленне). Беларускія пісьменнікі неаднолькава аднесліся да гэтага, таму з колькаснага боку русізмы (русіцызмы) у іх творах падаюцца самаму звычайнаму лічэнню (пераліку). На вялікае шчасце, у творах А. Куляшова, нават даваеннага часу, колькасць русізмаў нязначная. Праўда, спачатку А. Куляшоў любіў “падстройвацца” пад рускамоўнае выказванне, асобную фразу ці словаспалучэнне. Тыповымі прыкладамі могуць паслужыць наступныя строфы (радкі):

1. Сябры! У будаўнічых рашучых паходах,
Дзе сэрцы палаюць любімай зарой,
На карце вялікіх жывых пяцігодак
Мы творчыя справы акрэслім мяжой.
Адзінай кагортай, ячэйкай адзінай
Пад крок пяцігодак, пад грукат гадзін

Уздымем краіну, уславім краіну,
Край родны у творчай красе адрадзім! (“Пяцігодка”)

2. Імя тваё не забыта –
зрабіў ты справу сваю!
Знайшлі мы цябе забітага
У няроўным баю... (“Хаўтуры”)

3. Снег тае ў старонках законаў,
Размякла баланс графа...
І сведчаць пяці раёна:
Па часці зямельнай – Сямёнаў,
Па часці грашовай – Сафонаў,
Інструктар райза і райфа. (“Каля самай граніцы”)

Таксама актыўна ўжываліся ў даваенных творах А. Куляшова кароткія прыметнікі і дзеепрыметнікі тыпу *рад, гатоў, варт, відзён, вінны* (мн. л.), *вінен* (адз.л.), *загартован, багат, жанат, гарбат, працавіт і інш.*, дзеепрыметнікі з суфіксамі *-уч- (-юч-), -ач- (-яч-), -ўш-:* *У цэле цякучай жалезнай крыві* (“Цвік”); *Стаўце на стол закіпеўшыя чайнікі і зашыпеўшае віно* (“Хлопцы апошняй вайны”) і інш.; розныя формы дзеясловаў кшталтам *панавіслі* (“Раніца”), *займаць, скарыць, маразіць* (“Доля горкая, чалавек...”), *перанашуся, настучуся* (“Песня літаносца”), *зацяваць, падрыць, зглазіць* (“Аманал”) і г. д. Шмат сутракаецца словазлучэнняў і словаспалучэнняў на рускамоўны ўзор. Напрыклад: *Над палямі нашай стараны; Таварышы, уперад, На кліч пяцігодак* (“Дзясяты камсамол”); *Нашу верную дружбу Трымалі на ўчоце* (“Пакаленне маё”); *Па вясне зямлю ўзнялі* (“Распрацоўкі”); *Мы пайшлі ў поле а вясне* (“Надзвычайнае сяброўства”); *Ува ўсіх адна дарога* (Тс); *Праз дальнія далі, праз сінюю гладзь, Адашлём свой прывет: “Увага!.. Гаворыць... Зямля!”* (“Як дзень адыходзіць, прыходзіць нябыт...”); *Хавалі свайго рабкора чырвоныя франтавікі* (“Хаўтуры”); *Сажнем, лентая мерым...; Далёка Мілёначак мой!* (“Дружба”); *Здавалася, што мы ў нечым вінны... Апошні хворае агонь знішчыў...* (“На лузе ўначы”); *Ён сабаку паклікаў імем сабачым, І сабака хвастом яму пахвастала...* (“Аманал”); *Хіба вы не бачыце самі, як надыходзяць другія часы...* (Тс); *Апошняю брацкую магілу вырыем І зажывём без хлусні...* (“Хлопцы апошняй вайны”); *Перад намі снуюць і здуоца цені Ад крылляў...* (Тс) і г. д.

У творах А. Куляшова перыяду Вялікай Айчыннай вайны 1941–1945 гг. сустракаем русізмаў зусім нязначную колькасць: напрыклад, у паэме “Сцяг брыгады” іх каля 2 дзясяткаў, у паэме “Прыгоды цымбал” – напалову меней, а ў паэме “Дом № 24” – толькі 1:

Вецер бляхі сарванья гоніць па бруку і свішча.
На *астыўшых* руінах пад попелам
Чуецца плач. (II-333)

Зразумела, падкрэсленае слова і ўсе выказванне ў сучаснай беларускай літаратурнай мове можна лічыць менш русіфікаванымі, чым наступныя радкі:

Дом за нумарам дваццаць чатыры,
Даўні сябра мой шчыры! (Тамсама)

Але гэта не тое самае, што “кілбасы *капціць*” (II-273), “унук ёй вароты *адпёр*” (II-275), “І дзве міскі з *парным малаком*” (II-283), “Вырве... *мяцель*” (II-293), “*Занялася зара*” (II-300), “*узняўся вышэй верхавін*” (II-301), “*Застралю*” (II-303), “*Іх рашылі павесіць*” (II-306), “А цымбалы? *Ей-богу*, яна іх знайшла ля сяла” (II-317)... Усе гэтыя вытрымкі ўзятыя з паэмы “Прыгоды цымбал”.

У паэме “Сцяг брыгады” рытм і рыфма патрабуюць ад аўтара звярнуць увагу і на рускамоўныя акцэнталагічныя нормы: “не ўзяла – выкідала”, “без увагі – Ён п’ян, як ад брагі” (II-216, 223). Аднак больш эфектыўным і сапраўды мастацкім з’яўляецца выкарыстанне ўзаемна рускіх і беларускіх фразем і парэмій нахшталт:

Я запісваю з *болем у сэрцы*
Час дакладны, *але*,
Час *яе незабыўнае смерці*... (II-219);
Як ішлі, *як каслі нас кулі*,
Як мы іх не чулі;
Як *кальца нам прарваць не ўдалося*,
Адступіць давялося. (II-225);
У *вачах не знайшоў я адказу*,
Ён *закрыў іх* адразу,
Ён *закрыў іх*, як быццам
Зноў *хацеў і заснуць*, і *забыцца*.
У *вячыстым спакоі*
Шумелі і *сосны*, і *хвоі*,
Не свісцелі варожыя кулі.
Мы *таксама заснулі*. (II-230)

Выдзеленыя ўстойлівыя і метафарычныя выразы ствараюць шчымлівыя сітуацыі, ад якіх чытач ці слухач, увогуле рэцыпіент, застаецца неабяжывым, становіцца на пазіцыю аўтара і, зразумела, абрушыцца на захопніка, агрэсара, ворага. Так выходзіліся даваенныя пакаленні, так гартавалася новае фарміраванне – савецкі народ, так яно вытрымлівала суровы экзамен, прадстаўлены аб’ектыўнай і суб’ектыўнай рэчаіснасцю.

Вершы і балады А. Куляшова перыяду Вялікай Айчыннай вайны, пачынаючы з твораў “Млынар”, “Над брацкай магілай”, “Ліст з палыну”, “Балада аб чатырох заложніках” і інш., утрымліваюць русізмы (русіцызмы) найперш мясцовакаларытнага парадку: *камні, пад канвоем, умясціцца, выплесне, удаль, нявеста, падруга* і г. д.

Першыя радкі паэмы “Сцяг брыгады” наглядна паказваюць на цесную сувязь творчасці А. Куляшова не толькі з мовай рускага народа, але і з ягонай культурай (у першую чаргу з творчасцю М. Лермантава):

Як ад роднай галінкі дубовы лісток адарваны,

Родны Мінск я пакінуў, нямецкай бамбёжкаю гнаны...

Праз тры старонкі А. Куляшоў паўторыць лермантаўскае параўнанне (“грозою отрванный листок”):

Як у час навальніцы

Ад дрэва лісток адарваны... (II-219)

Таксама аўтар пераканана пакажа, што ён не дублёр, а сапраўдны беларус:

Ад імя жыхароў,

Наша вуліца Нова-Маскоўская,

Гавару, што з усімі пайшоў

У чырвонае войска я. (II-220)

Пасляваенныя творы А. Куляшова даюць права сцвярджаць, што паэт упэўнена стаў прадстаўніком інтэлектуальнай паэзіі, сапраўдным публіцыстам і прыхільнікам навукова-тэрміналагічнай лексікі і фразеалогіі, у тым ліку і рускамоўнай. Паэт вуснамі як беларускага, так і рускага, і любога іншага народа кажа:

Чым лепей бомба за печы

Майданека і Асвенцыма?!

Яна канцлагера варта,

Яшчэ выгаднейшая, можа,

Бо нішчыць яна без варты,

Без драцяной агарожы.

Такім яна служыць мэтам,

Няма ў яе іншай мэты.

Але не здаюцца сакрэтам

Мне агамныя сакрэты! (II-124)

(Верш “Слова да Аб’яднаных Нацый”, 1946)

Асноўнае дасягненне А. Куляшова пры выкарыстанні русізмаў (русіцызмаў) у разнастайных жанрах беларускай мастацкай літаратуры – гэта прамое і непасрэднае развіццё сінанімікі беларускай літаратурнай мовы. Напрыклад: “з краю ў край”, “ад хаты да хаты”, “ад вёскі да вёскі”, “з кута ў

кут”, “з галавы да ног” і “ад краю да краю”; “крылы” і “крылі”; “з-за мора” і “з-за моря” (“Аманал”); “Хрысцінка”, “Хрысціначка”, “Хрысцінанька” (“У зялёнай дуброве”); “камні”, “каменні” і “камяні”, “праважаю” і “праводжу”, “пасцяліла” і “паслала” (пасцелі), “смяротны прысуд” і “асудзіць да вышэйшае меры”, “Хто сказаў, што брыгады не стала, Што забіты таварышы ўсе?” (“Сцяг брыгады”), “з лесу ў лес”, “ад сяла ды ў сяло”, “ад сяла да сяла” (“Прыгоды цымбал”); “госцем”, “гасцём”; “гасцю”, “госцю”; “арахоўнік”, “арэшнік” і “ляшчыннік” (“Новае рэчычша”); “самаходны камбайн гоніць жытні загон” і “Карабель свой вядзе ў залацістую даль” (“Толькі ўперад”), “гармонь” і “гармонік” (“Песня аб слаўным паходзе”); “можа быць”, “можа”, “мо”; “на пуці”, “на шляху”, “на дарозе”; “пуццём”, “шляхам”, “дарогай”; “пуці”, “шляхі”, “дарогі”; “паразумецца”, “дамовіцца”, “дагаварыцца”; “сам адзін”, “сам на сам”, “адзін на адзін”; “мяжа”, “граніца”, “граніца-мяжа”; “мяцеліца”, “мяцель”, “завяся”, “замець”, “завіруха” і інш. (“Грозная пушча”).

Такім чынам, выкарыстанне русізмаў (русіцызмаў) у літаратурна-мастацкіх творах А. Куляшова – заканамерная і неабходная з’ява.

Літаратура

1. Энциклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. Т. 4. – Мінск : БелСЭ імя П. Броўкі, 1987. – 742 с.
2. Лукашанец, А. А. Мовы рысы непаўторныя / А. А. Лукашанец // Роднае слова. – 2009. – № 2. – С. 12–14.
3. Прыклады-ілюстрацыі ўжыцця з выдання: Куляшоў, А. Збор твораў : у 4 т. / А. Куляшоў. – Мінск : Беларусь, 1966–1967. Рымскай лічбай абазначаецца том, арабскай – старонка.